

УДК 658.5.011

ББК У9(4Укр)34

*Олійничук О.І. / Oliynychuk O.I.**викладач**Тернопільський комерційний інститут*

ОСОБЛИВОСТІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

THE PECULIARS OF FORESTRY PRODUCTION AND THE INCREASING OF ITS EFFICACY

Анотація. Досліджено сутність лісогосподарського виробництва. Визначено його особливості на основі специфічних рис лісової галузі. Дано оцінку наслідкам реформування системи відносин власності, беручи до уваги зарубіжний досвід та думки фахівців. Запропоновано заходи з підвищення ефективності лісогосподарського виробництва.

Annotation. The essence of forestry production is investigated. The peculiarities of forestry production are defined, based on the peculiarities of forestry economy. The results of the reformation of the system of property relations are estimated, using the foreign experience and the thoughts of specialists. The measures for increasing of efficacy of forestry production are offered.

Ключові слова. Лісове господарство, лісогосподарське виробництво, особливості лісогосподарського виробництва, приватна власність на ліси.

Key words. The forestry economy, the forestry production, the peculiarities of forestry production, private property on the forest.

Вступ. Згідно національного законодавства ведення лісового господарства полягає у здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту,

раціонального використання та розширеного відтворення лісів [1, с.27]. Воно не тільки надає незамінну, високоякісну, цінну продукцію, а й вирішує ряд екологічних завдань (покращення клімату, регулювання водних режимів рік, захисту полів від посух, суховіїв, запобігання водній і вітровій ерозії ґрунту, збереження здоров'я людини). Тому в сучасних умовах господарювання актуальним залишається питання збалансованого та раціонального ведення лісового господарства. В минулому воно було об'єктом дослідження як економістів (зокрема, К. Маркса [11, с.252]), так і фахівців – лісівників (І. Вороніна, П. Васильєва, Е. Судачкова [6], М. Вільямса [22], В. Джиковича [8], В. Комкова, М. Моїсеєва [10]. До сучасних дослідників можна віднести таких науковців, як Л. Андрушко [4], М. Римар, Л. Максимів [18], П. Пірс [15], М. Степаненко [21]. Проте вирішення проблеми підвищення ефективності лісгосподарського виробництва на сьогодні потребує застосування нових підходів, оскільки процес відтворення та використання лісових ресурсів в нашій країні не повністю відповідає критеріям сталого розвитку лісового господарства. Актуальним є також питання, що виникає внаслідок реформування системи відносин власності на ліси згідно змін у Лісовому кодексі України, за якими вони можуть перебувати як в державній, так і в комунальній та приватній власності [1, с.5]. Тому зараз вкрай нагальною є потреба формування концепції та стратегії перебудови національного лісгосподарського сектору на засадах ринкової економіки з врахуванням інтересів суспільства та визначення долі діючих державних підприємств, які на даний час здійснюють лісгосподарське виробництво.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні особливостей лісгосподарського виробництва в сучасних умовах господарювання на основі специфічних рис лісової галузі, а також розробці системи заходів з підвищення його ефективності, беручи до уваги зарубіжний досвід та думки вітчизняних фахівців в даній сфері.

Результати. Аналіз праць науковців з проблем досліджуваної галузі [4; 21] показав, що поняття «лісове господарство» та «лісогосподарське виробництво» вживаються ними як категорії-синоніми. Проте на основі результатів наших досліджень можна зробити висновок, що їх не можна ототожнювати. Це пояснюється тим, що виробництво, за твердженням економістів, – процес дії людини на предмети та сили природи і пристосування їх для задоволення певних потреб [14, с.14]. На основі даного визначення ми можемо сказати, що лісогосподарське виробництво – це процес відтворення лісових ресурсів та організації їх використання для найповнішого задоволення потреб суспільства. Таким чином, поняття «лісогосподарське виробництво» є дещо вужчим, ніж трактування поняття «лісове господарство» згідно чинного законодавства.

Управління лісогосподарським виробництвом є функцією виробничої діяльності в лісі. Її реалізує той суб'єкт, в користуванні якого знаходиться ліс. На даний час державними повноваженнями з управління лісами в нашій країні наділений Державний комітет лісового господарства (Держкомлісгосп), що підпорядкований Міністерству охорони навколишнього природного середовища, а також обласні управління лісового та мисливського господарства, які через сітку державних лісогосподарських підприємств здійснюють безпосереднє управління лісами на місцях.

Діючі державні лісогосподарські підприємства є самостійними суб'єктами господарювання, які користуються правами юридичної особи та здійснюють лісогосподарське і лісопромислове виробництво. До їх основної діяльності відносяться наступні заходи: лісогосподарські роботи - відвід лісосік головного користування, під рубки догляду й площ під підсочку (для отримання живиці), рубки догляду за лісом та ін.; лісозахисні роботи - лісопатологічні обстеження, боротьба зі шкідниками лісу; охорона лісу від пожеж; лісокультурні роботи - підготовка ґрунту,

посів і посадка лісових культур, догляд за ними, сприяння природному лісовідтворенню, роботи в розсадниках; придбання й заготівля лісового насіння; реалізація лісопродукції від рубок догляду; стягнення лісового доходу й ін. Ці заходи фінансуються з державного бюджету і частково за рахунок власних коштів, які одержують від реалізації ліквідної лісопродукції й інших операцій.

Лісогосподарське виробництво, що здійснюється державними лісовими підприємствами, як вид матеріального виробництва підпорядковується загальним економічним законам, в дії яких, однак, є особливості з огляду на специфіку лісового господарства. Критичний аналіз наукових праць з даної теми [5; 6; 8; 10; 11; 18] дозволив виділити наступні характерні риси досліджуваної галузі:

1. Тривалий строк виробництва. Так, М. Римар, Л. Максимів вважають, що тривалість виробничого циклу, яка коливається в межах від 60 до 200 або більше років, зумовлює виникнення ряду проблем при плануванні, управлінні та контролі діяльності лісових підприємств, яких немає в інших галузях [18, с.245]. На думку І. Моїсеєва, тривалий строк виробництва – це головна характерна особливість лісового господарства, яка відрізняє його від інших галузей. Вона накладає домінуючий відбиток на всю економіку лісового господарства і в певній мірі є “ахіллесовою п’ятою”, тобто найслабшим і найвужчим місцем, що обмежує розвиток галузі, оскільки обмежує масштаб капітальних вкладень у неї. Проте вона зумовлює специфіку і економіку галузі, характер об’єкта вивчення, а також особливості вирішення економічних проблем [10, с.21-22].

2. Короткий робочий період. В лісовому господарстві тривалість робочого періоду складає не більше 1%. Решта 99% часу виробництва відбуваються біологічні та фізико-хімічні процеси, які протікають без участі людини [5, с.6; 6, с.9]. Економічне значення цієї особливості полягає в тому, що при лісовирощуванні можливо максимально використовувати

даровані сили природи при мінімальних затратах праці та засобів, застосовуючи відповідні способи рубок і найпростіші міри сприяння природному відновленню лісу [8, с.16].

3. Лісове господарство потребує значних площ землі. При правильному веденні господарства необхідні великі площі, тому що при наявності маленьких парцел не можна вести господарську вирубку лісу, майже не можливо отримувати побічні доходи, важче організовувати захист лісу і т.д. [11, с.252]. І. Воронін вважає, що ця особливість лісового господарства здійснює вплив на структуру основних фондів лісогосподарських підприємств, особливо гостро ставить проблему зв'язку і транспорту та створює специфічні умови при організації праці [5, с.6].

4. Різноманітний вид комплексної продукції. Ліс здатен задовольняти різні потреби суспільства, тому продукція лісового господарства має різноманітний характер. Деревина різних порід, плоди, насіння, гриби, ягоди, живиця, технічна та лікарська сировина, продукти мисливського господарства – речові носії продукції лісового господарства. Крім цього, захисні властивості лісу збільшують врожай на прилеглих полях сільського господарства, підвищують суднохідність рік, забезпечують нормальну роботу гідроелектростанцій, залізничних і шосейних доріг, зупиняють рух пісків, розмивання ґрунту, сприяють використанню непродуктивних земель і покращують санітарно-гігієнічну роль лісу зелених зон міст і населених пунктів. Все це потребує особливих методів визначення загальної продуктивності господарства, ефективності, рентабельності та собівартості продукції й окремих лісогосподарських заходів [5, с.6; 6, с.9].

5. Обумовленість ведення лісового господарства географічним середовищем. Вирощування лісу зв'язано з біологічними процесами по накопичуванню органічної маси, які в значній мірі обумовлені родючістю ґрунту, кількістю тепла, світла, вологи, що, в свою чергу, пов'язано з

географічним розташуванням лісових масивів [5, с.6; 6, с.9]. М. Римар та Л. Максимів виділяють ще й інші природні умови, які істотно впливають на виробничу діяльність лісогосподарських підприємств, а саме: характер ландшафтів, клімату та наявного розподілу дерев за видами у даній місцевості [18, с.245].

6. Значний вплив на довкілля. До числа особливостей лісового господарства ми вважаємо за доцільне віднести ще і його вплив на навколишнє середовище, який за видами, кількістю та значенням для людини важко порівняти з впливом інших галузей.

Специфічні риси лісового господарства зумовлюють особливості лісогосподарського виробництва. В процесі нашого дослідження ми виділили наступні:

1. Необхідність значних капітальних і поточних витрат для забезпечення виробництва через повільний приріст деревини. Таким чином, у витратах на виробництво лісопродукції переважають вкладення в землю й капітал, що здійснюються протягом усього циклу лісовирощування.

2. Тривалий оборот коштів, що вкладаються та значний термін окупності інвестицій. Це зумовлено значною тривалістю виробничого циклу.

3. Наявність значного економічного та екологічного ризиків. Невірне рішення, прийняте керівником, може призвести в майбутньому до негативних економічних наслідків для підприємства, а також до екологічних проблем, адже, як зазначалось нами вище, діяльність у даній галузі має значний вплив на довкілля.

4. Розсосередження виробничих підрозділів лісогосподарських підприємств на значній території. До складу структурних підрозділів лісогосподарських підприємств входять лісництва, нижні склади, лісопильно-деревообробні цехи та ремонтно-механічні майстерні, які

можуть розміщуватись на відстані 30-40 і більше кілометрів один від одного.

5. Низький рівень механізації праці. Лісогосподарське виробництво характеризується високою питомою вагою ручної праці під час рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, створення захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг, заготівлею деревини від головного користування, добуванням живиці, заготівлею продукції побічного користування в лісах та ін..

Отже, при прийнятті управлінських рішень в сучасних умовах господарювання, керівник повинен брати до уваги вищезазначені фактори, оскільки в лісогосподарському виробництві помилка перед початком вирощування лісу не може бути виявлена за такий короткий термін, як, наприклад, в сільському господарстві. Вона може датись взнаки тільки через багато років (50, 100 і навіть 150). Тому, як зазначає М. Вільямс, правильно прийняте рішення відіграє в лісовому господарстві набагато важливішу роль, ніж в інших галузях промисловості [22, с.10].

Як зазначалось нами вище, у 2006 році в Україні відбулись значні зміни у лісовому господарстві, пов'язані з розширенням форм власності на ліси. Аналізуючи можливі результати такої реформи як для галузі в цілому, так і для лісових підприємств зокрема, ми звернулись до зарубіжного досвіду та думок стосовного даного питання в наукових колах.

У Росії в Лісовому кодексі проголошено, що лісові ділянки в складі земель лісового фонду є у федеральній власності [2, с.1]. Ліси в Республіці Білорусь перебувають виключно у державній формі власності [3, с.1]. В Угорщині, Словаччині та Чехії на початку реформ всі ліси практично повністю були державними. Виняток – Угорщина, в якій поряд з державною існувала кооперативна власність на ліси. Після політичних змін 1990 року стартував процес реституції, тобто повернення прав на ліси їх

колишнім власникам. Так, у 2002 році у цих країнах склалась така структура форм власності на ліси (табл.1.) [17, с.16].

Таблиця 1

Структура форм власності на ліси Чехії, Словаччини, Угорщини

Показники	Чехія	Словаччина	Угорщина
Процент державних лісів	63,3	42,7	60
Процент приватних лісів	22,6	14,9	23,4
Процент суспільних лісів	13,1	42,4	16,6

Приватні ліси домінують у Португалії, Норвегії, Австрії, Данії, Швеції, Франції. Державні ліси переважають у країнах, в яких у часи функціонування тоталітарних режимів комуністичного спрямування приватні ліси були націоналізовані (Албанія, Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Молдавія, Польща, Румунія). Крім цих країн, така ж ситуація і в Ірландії, Швейцарії, Греції, Туреччині, Кіпрі, Ізраїлі [20, с.25-26]. У США організація лісового господарства зумовлена характером розподілу лісів серед його власників. Приватні власники мають багато прав щодо використання лісів, однак у приватних угіддях існує система встановлених законодавством штату обмежень (наприклад, не можна проводити суцільну вирубку насаджень площею понад 5 га), інші заходи виконуються відповідно до проекту, розробленого кваліфікованим лісівником чи проектною компанією (бюро) [13, с.17]. Канада на сьогодні має складну систему, яка складається із суспільної (державної), приватної й комунальної власності, і відповідно до цих форм власності політики, заснованої на взаємодії ринкових процесів та урядового регулювання [15, с.179].

Що стосується настроїв у наукових колах, то опрацьовані нами публікації дають змогу зробити висновок про панування думки стосовно доречності реформування системи прав власності на ліси. Кожен з

науковців наводить свої аргументи в бік схвалення змін у лісовому законодавстві. Зокрема, С. Мельник вважає, що існування підприємств з різною формою власності на лісові ресурси сприятиме більш активному введенню ринкових механізмів на практиці, посиленню конкуренції та залученню приватного капіталу до лісового господарства [12, с.216]. С. Піхур переконаний, що лише з появою приватної власності на ліс можна говорити про реальні зміни в даній галузі [16, с.286]. Становлення різних форм власності в лісовому господарстві А. Карпуком вважається закономірним процесом розвитку, і до цього треба ставитись серйозно [9, с.97]. О. Галкін відзначає, що застосування ринкових інструментів при існуванні в Україні системи прав власності на лісові ресурси, успадкованої від командно-адміністративної економіки колишнього СРСР, неминуче приречене на фіаско [7, с. 156].

Без дискусії у такому важливому питанні, звичайно, не обійтись. Тому є і противники запровадження приватної власності у лісовому господарстві України, оскільки без правильного вирішення проблеми власності неможливий надійний захист лісу. До них можна віднести таких науковців в лісовій галузі, як В. Сабадош та Т. Римар, які стверджують, що з метою запобігання катастрофічному винищенню лісів вони повинні бути власністю держави [19, с.92].

Враховуючи іноземний досвід господарювання та думки вітчизняних фахівців – лісівників, ми все ж таки поділяємо думку В. Сабадоша та Т. Римара, аргументуючи це тим, що в умовах екологічної та економічної кризи приватизація лісів може мати сумні наслідки для України. В кожній з наведених країн склались свої багатолітні традиції господарювання і своя система власності на ліси. Основи лісової політики розвинутих європейських країн, США, Канади закладені дуже давно, тому нам не варто сліпо її наслідувати, оскільки це може бути причиною втрати всіх позитивних здобутків в даній галузі, нажитих за часів Радянського Союзу.

Формуючи національну лісову політику, ми повинні пам'ятати про своє загрозливе екологічне становище і розуміти, що тільки суворий державний контроль зможе забезпечити сталий розвиток лісового господарства (в тому числі і лісогосподарського виробництва) та максимізацію його позитивного впливу на довкілля. Тому ми вважаємо за доцільне повернути державній формі власності на ліси її виключне становище, як це запроваджено в Російській Федерації та Республіці Білорусь, але при цьому переймати передовий досвід ведення лісового господарства в економічно розвинутих країнах (а саме, що стосується лісозахисних та лісокультурних робіт та організації лісогосподарського виробництва).

Для обґрунтування доречності збереження виключно державної форми власності в лісовому господарстві з суто економічної точки зору варто зазначити, що особливості лісогосподарського виробництва (зокрема, тривалий оборот коштів, значний термін окупності інвестицій, наявність значного економічного ризику) роблять його здійснення приватними структурами не вигідним, адже головна мета їхньої діяльності – отримання максимально можливого прибутку за максимально короткий термін. Тому, ми стверджуємо, що тільки діючі комплексні спеціалізовані підприємства здатні забезпечити ефективне ведення лісогосподарського виробництва, оскільки за їхніми плечима - багатолітній досвід роботи, тісна співпраця з підприємствами даної галузі як в межах, так і за межами України. Вони мають кадрове, технічне, інформаційне забезпечення. Проте, обравши курс на побудову ринкової економіки, євроінтеграції, постає питання змін у лісовій галузі, що б сприяло повнішому забезпеченню лісогосподарським виробництвом потреб народного господарства у цінній та незамінній природній сировині, частковому вирішенню екологічних проблем. Це зумовлює необхідність розробки системи заходів по підвищенню його ефективності. На основі результатів наших досліджень ми пропонуємо

виділити в цьому процесі три основних напрямки, які дають змогу в комплексі вирішити дану проблему:

I. Вдосконалення процесу відтворення лісових ресурсів.

II. Раціональне використання лісових ресурсів.

III. Оптимізація організаційно-виробничої структури державних лісових підприємств, враховуючи особливості лісогосподарського виробництва та вимоги ринкової економіки.

Перший напрямок передбачає використання передового досвіду вітчизняних та зарубіжних підприємств з підготовки ґрунту, посіву і посадки лісових культур, догляду за ними, роботи в розсадниках, заготівлі лісового насіння, а також широке впровадження рекомендацій науково-дослідних установ з вдосконалення організації лісогосподарських, лісокультурних та лісозахисних робіт. Для втілення цих ідей потрібне оновлення технічної бази, яка на більшості підприємств перебуває у незадовільному стані у зв'язку з недостатнім державним фінансуванням. Тому без підтримки держави тут не обійтись.

Другий напрямок передбачає повне, збалансоване і раціональне використання всіх компонентів лісових ресурсів (деревного походження, недеревного рослинного походження, тваринного походження, корисних властивостей лісу) для потреб національної економіки та населення.

За третім напрямком потрібно провести заходи по вдосконаленню організаційно-виробничої структури діючих лісових підприємств. Ми пропонуємо наступні:

1) обласним управлінням лісового та мисливського господарства розробити план дій з реанімування деревообробних цехів та відновлення діяльності секторів побічного користування, враховуючи особливості та проблеми кожного окремого лісогосподарського підприємства області, адже це може забезпечити додаткові статті доходів;

2) виділити в організаційній структурі підприємств служби контролінгу, який є надзвичайно важливим для них з огляду на тривалий період виробництва. Система контролінгу повинна так управляти процесами аналізу і регулювання планових і фактичних показників, щоб, по можливості, уникнути помилок, які можуть мати суттєві негативні економічні, соціальні та екологічні наслідки.

Висновки. На основі результатів наших досліджень ми можемо констатувати, що лісове господарство – унікальний за значенням і видами продукції сектор економіки, який підвладний дії її законів. Поряд з цим, специфічні риси досліджуваної галузі накладають відчутний відбиток на ведення лісогосподарського виробництва, що робить його не вигідним для приватних підприємств. Тому проголошення трьох форм власності було поспішним та економічно необґрунтованим. Ми переконані в доцільності збереження діючих державних підприємств при умові перегляду лісової політики - на централізованому рівні, та виконанні заходів по підвищенню ефективності лісогосподарського виробництва – на децентралізованому рівні. Перспективи наших майбутніх наукових досліджень полягають у розробці концепції контролінгу на лісових підприємствах. Особливості лісогосподарського виробництва та вимоги ринкової економіки актуалізують це завдання.

Література

1. Закон України від 8 лютого 2006 р. №3404-IV «Про внесення змін до Лісового кодексу України» // Бухгалтерський облік у лісовому господарстві. - № 3 – 4. – березень – квітень. – 2006 р. – С. 3 – 46.
2. Лесной кодекс Российской Федерации от 4 декабря 2006 г. N 200-ФЗ // <http://www.rg.ru/2006/12/08/lesnoy-kodeks-dok.html>.
3. Лесной кодекс Республики Беларусь // <http://pravo.kulichki.com/vip/lesn/00000002.htm#a3>.

4. Андрушко Л.В. Концентрація лісогосподарського виробництва на підприємствах державного комітету лісового господарства України: Автореферат дис. к.е.н. спеціальності 14.01.01 / Український держ. лісотехнічний ун-т. — Львів: УкрДЛТУ, 1998. — 16 с.
5. Аношин Р.М., Воронин И.В., Павлов В.В., Куликова Т.А., Трянов М.А. Экономика, организация и планирование производства в лесхозах. - Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.: Лесная промышленность, 1977. – 280 с.
6. Воронин И.В., Васильев П.В., Судачков Е.Я. Экономика лесного хозяйства СССР. - М.: Лесная промышленность, 1978. – 264 с.
7. Галкін О.Ю. Система прав власності на лісові ресурси України: критичний аналіз // Наук. вісник: збірник наук.-техн. праць. Вип.15.7. - Львів: УкрДЛТУ. - 2005. - С. 155 - 163.
8. Джикович В.Л. Экономика лесного хозяйства. Учебник для вузов. - 2-е изд., испр. и доп.- М.: Лесная промышленность, 1979. – 192 с.
9. Карпук А. Ліси України в контексті реформування економіки // Регіональна економіка. - 2003. - №3. - С. 95 - 101.
10. Комков В.В., Моисеев Н.А. Оптимизация воспроизводства лесных ресурсов.- М.: Лесн. пром-сть, 1987. – 248 с.
11. Маркс К., Энгельс Ф. Твори: Том 24. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1964. - 598 с.
12. Мельник С. Принцип реформування лісового господарства України // Регіональна економіка. – 2001. - №4. - С. 215 - 222.
13. Миклуш С., Соловій І., Ковалишин В. Лісове господарство північного регіону США // Лісовий і мисливський журнал. – 2007. - №1. – С. 16 – 17.
14. Основи економічної теорії / За ред. проф. Мочерного С.В.: Підручник. – Тернопіль: АО «Гарнекс», 1993. - 686 с.
15. Пірс П. Основи економіки лісового господарства. - Київ: Видавничий дім «ЕКО-інформ». - 2006. – 220 с.

16. Піхур С. Деякі аспекти права власності в лісовому господарстві // Регіональна економіка. – 2002. - №4. - С. 283 - 287.
17. Полякова Л., Попков М., Савущик М., Пивовар С. Лісовий сектор Угорщини, Словаччини і Чехії: основні напрямки розвитку // Лісовий і мисливський журнал. – 2003. - №1. – С. 16-18.
18. Римар М.В., Максимів Л.І. Перспективи розвитку обліку в лісовому господарстві згідно з концепцією сталого розвитку // Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць. Вип. 8.1. - Львів: УкрДЛТУ, 1998. - С. 245 - 252.
19. Сабадош В.І., Римар Т.М. Економіко-правові аспекти функціонування лісового господарства в умовах ринкової економіки // Наук. вісн.: збірник наук.-техн. праць. Вип. 3.3. – Львів: УкрДЛТУ. - 1995. – С. 92-94.
20. Синякевич І.М. Економіка лісокористування: Навчальний підручник. - Львів: ІЗМН, 2000. – 397 с.
21. Степаненко М.А. Напрямки структурної перебудови розвитку лісоресурсного комплексу України: Автореферат дис. к.е.н. спеціальності 08.00.06 / НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. — К., 2008. — 21 с.
22. Уиллиамс М.Р.В. Рациональное использование лесных ресурсов (организация и управление). Пер. с англ. Д.М. Рыбакова. – М.: Экология, 1991. – 128 с.